

בחיפוש אחר הזהות היהודית

יום לפני כתיבת שורות אלו שוחחתי עם אינטלקטואל יהודי, וכמו שקורה לא פעם בשיחות כאלו עלתה השאלה מהי הזהות היהודית. מה אנחנו? מה עושה אותנו ליהודים? מאמצע המאה ה-19 ואילך מתווכחים יהודים בשאלה הזו. עד אז ברור היה פחות או יותר מיהם ומהם היהודים: יורשיה של אומה עתיקה, שכרתו בסיני ברית עם אלוהים, ושמאז והלאה ניסו, במידה זו או אחרת של הצלחה, לחיות לאורה. הם היו עם האלוהים.

מובן שזה הרגיו אחרים. היוונים חשבו שהם עצמם הגזע העליון. את השאר הם כינו "ברברים", שם שנועד לרמז לקול שמשמיעות הכבשים. גם הרומאים חשבו שהם טובים מכל היתר. הנוצרים והמוסלמים טענו, כל דת בדרכה, שהם נבחריו של האל. התוצאה הייתה מאות שנות רדיפות. וכך, כאשר ניתנה ליהודים סוף סוף ההזדמנות להיעשות אזרחים במדינות הלאום החילונית החדשות של מערב אירופה, הם קפצו על המציאה. במקרים רבים הם עזבו את אמונתם ואת שמירת המצוות. אך הם עדיין נחשבו יהודים.

אבל באיזה מובן, בעצם? כבר לא היה אפשר לומר שזהו עם המקדיש את עצמו לאל, היות שרבים בתוכו לא האמינו עוד

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

באלוהים ולא נהגו כמאמינים. נשאר ליהדות להיות גזע. ראש ממשלת בריטניה בנג'מין דישראלי, שאביו הטבילו לנצרות חודשים ספורים לפני שנעשה בר מצווה, תפס כך את זהותו: מוצאו היהודי היה חשוב בעיניו מדתו הנוצרית. הוא כתב, "הכול גזע... אין אמת אחרת"¹, ואמר על עצמו, בתשובה לדברי התגרות של הפוליטיקאי האירי דניאל או'קונל, "כן, אני יהודי, וכשאבותיו של הג'נטלמן הנכבד היו פראים גסים באי נידח, אבותיי שלי היו כוהנים במקדש שלמה".

הצרה הייתה שהאיבה כלפי היהודים לא חדלה, למרות כל יומרות הנאורות, התבונה, המדע והאמנציפציה של מערב אירופה. אלא שכבר לא היה אפשר להגדיר את היהודים על פי דתם, היות שלא הם ולא הגויים סביבם ראו עתה בדת את בסיס הזהות שלהם. וכך החלו לשנוא את היהודים בשל גזעם, ובשנות השבעים של המאה ה-19 נטבע מונח חדש לציון שנאה זו: אנטישמיות. הדבר יצר סכנה פיזית חדשה. כל עוד הוגדרו היהודים על פי הדת יכלו הנוצרים לנסות להעבירם על דתם. כי דת אפשר להמיר. אבל גזע אי אפשר להמיר. אפיק הפעולה שנשאר לאנטישמים היה אפוא גירוש היהודים – או השמדתם.

אחרי הלם השואה, שוב אירעה מוטציה בשנאת היהודים. על המילה "גזע" הוטל טאבו בחברה המערבית המכבדת את עצמה. אולם הזהות היהודית נטולת-הדת עודה קיימת; ואיך תאופיין עתה? מונח חדש עלה אפוא על הבמה: "אתניות" – שבצעם מציין פחות או יותר את מה שהמונח "גזע" ציין במאה ה-19. בוויקיפדיה האנגלית מוגדרת קבוצה אתנית כ"אנשים המזהים זה עם זה על יסוד חוויות משותפות של מוצא, חברה, תרבות או לאום".

אורך חייה של אתניות הוא שלושה דורות: כל עוד יש נכדים הזוכרים את סביהם המהגרים ואת אורחות חייהם המיוחדים. ואז היא מתחילה להקליש, כי אין סיבה שלא יקרה כך. אם היהודים בגולה היו רק קבוצה אתנית, הם היו נעלמים לפני עידן ועידנים, כמו הכנענים, הפריזים והיבוסים, ונשארים אות מתה בספרי ההיסטוריה בלי להותיר כל חותם בתרבות המערב.

בשנת 2000, כאשר הציע מכון מחקר בריטי להגדיר את יהודי בריטניה כקבוצה אתנית ולא כקהילה דתית, קם דווקא עיתונאי לא־יהודי ואמר את המתבקש. "אלה הם מים רדודים", כתב אנדרו מאר, "וככל שנתבוסס בהם עוד כן יתדרדו וילכו". והוא המשיך:

ליהודים היו תמיד סיפורים בשביל כולנו. הם העמידו את התנ"ך, מן המסעירות שביצירות שהולידה הרוח האנושית. הם נפלו קרבן לפרי הבאשים הנורא ביותר של המודרנה, טרף לטירוף המערבי. מעל לכול, סיפורם הוא סיפור של הישרדות תרבותית וגנטית מימי האימפריה הרומית עד שנות האלפיים, ספור של קיום ושגשוג בתוך מערבולת רוחשת של שבטים אירופיים עוינים.

סיפור זה, התנ"ך שלאחר התנ"ך, האפוס של הגוף, לא של המילים, היה כרוך בחישול תחרותי רבי־דורי, שבשיאו הטיח לאירופה ולאמריקה המודרניות פרץ אדיר של גאונים. קשה למצוא בתרבות ובמדע של המערב תחומים שהיהודים לא הצליחו בהם הרכה מעל ומעבר לשיעורם באוכלוסייה. אולי רק ציור, מחול עממי ומוזיקת ראפ. הלקח ללא־יהודים, שאינם מאמינים כי יש עם שאלוהים בחר, הוא שדורות על

אלא שהאתניות מציינת מאין באנו, לא לאן אנו הולכים. היא נוגעת לתרבות ולמטבח, למערכת של זיכרונות שמדברים אל לבם של הורים אך פחות מכך אל לב ילדיהם. ובכל מקרה, אין אתניות יהודית אחת: יש אתניות, ברכים. האתניות היא העדתיות המבדילה בין יהודי ספרדי לבין בן עמו האשכנזי, ואפילו בין בני עדות ספרדיות או אשכנזיות שונות. יתרה מכך, דברים רבים הנתפסים כמציינים אתניות יהודית אינם יהודיים בכלל. אלו הן עקבות שטבעו ביהודים התרבויות הלא־יהודיות בארצות תפוצתם: לכוש פולני, מוזיקה רוסית, מטבח צפון אפריקני, ניב יהודי של גרמנית ביניימית הידוע בשם יידיש וניב יהודי של ספרדית ביניימית המכונה ספניולית או לדינו. האתניות היא במקרים רבים מערכת של כלים שאולים המצטיירים כיהודיים כי מוצאם נשתכח.

היהדות איננה אתניות והיהודים אינם קבוצה אתנית. לכו לכם לכותל המערבי ותראו יהודים מכל צבע אנושי ומכל תרבות שיש תחת השמש. תפגשו שם בביתא ישראל מאתיפיה ובבני ישראל מהודו וביהודי בוכרה שבמרכז אסיה, ביהודים עיראקים וב־פ־ר־ים, מצרים וכורדים ולובים ותימנים, לצד יהודים אמריקנים מרוסיה, יהודים דרום אפריקנים דור שלישי ליוצאי ליטא, ויהודים בריטים שבאו לשם מאזור דובר גרמנית בפולין. הם שונים אלה מאלה במאכליהם ובמוזיקה שהם שומעים, במלבושם ובמנהגיהם ובמוסכמות החברתיות שלהם. היהדות איננה אתניות, אלא פסיפס רב־אתני.

ולכד מזאת, אתניות אינה מאריכה ימים. אם היהודים הם רק קבוצה אתנית, גורלם יהיה כגורל כל הקבוצות האתניות היושבות בתפוצות. עם הזמן הם ייעלמו. כמו נכדיהם של המהגרים האירים, הפולנים, הגרמנים והנורווגים לאמריקה, הם יותכו בכור ההיתוך.

דורות החיים על שכלם ועל עמלם, מחוץ לוודאויות הנוחות של הזרם המרכזי, יניבו איינשטיינים ו-ויטגנשטיינים, טרוצקים וזיווים. ראו מה גדול כוחה של תרבות... היהודים באמת היו שונים; הם העשירו את העולם והעמידו בפניו אתגרים.²

אנדרו מאר איננו יהודי, וגם בדת אחרת אינו מאמין, אך דבריו הולמים את קריאת הכיוון שבפתח פרשת קדושים, שהיא מן המשפטים החשובים ביותר ביהדות: "קְדָשִׁים תִּהְיוּ, כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (ויקרא יט, ב). היהודים היו ונותרו העם שנקרא אל הקודש.

מה פירוש הפסוק הזה? רש"י קורא אותו בתוך הקשרו. הפרק הקודם, פרק יח, עסק באיסורי עריות. כך גם הפרק הבא, פרק כ. לכן הוא מפרש "קדושים תהיו" – הוו פרושים מן העריות ומן העבירה. הרמב"ן מציע הסתכלות רחבה יותר. התורה אוסרת במפורש מעשים מסוימים ומתירה אחרים. למה עליה להוסיף ולומר "קדושים תהיו"? כדי שננהג איפוק גם בדברים המותרים לנו. אל תהיו גרגרנים, אפילו בסעודה על טהרת הכשרות. אל תהיו אלכוהוליסטים, גם אם היין כשר למהדרין. אל תהיו, כביטוי המפורסם של רמב"ן, נבלים ברשות התורה.

אלו הן פרשנויות מקומיות. הן אומרות מה כוונת הפסוק בהקשרו המיידי. אבל נראה שיש לו גם כוונה רחבה יותר, ופרק יט עצמו מלמדנו מהי. להיות קדוש פירושו לאהוב את ה' ולאהוב את הג'ר. פירושו לא לגנוב, לא לשקר ולא לרמות אחרים. פירושו לא לעמוד על הדם, לא לחבוק ידיים כשחיי אדם בסכנה. פירושו לא לקלל חירש ולא לתת מכשול לפני עיוור, כלומר לא

להעליב אחרים או להרוויח מחולשתם אפילו אם הם כלל אינם מודעים לכך, כי אלוהים תמיד מודע.

להיות קדוש פירושו לא לזרוע את השדה כלאיים ולא ללבוש שעטנז – או כפי שהיינו מנסחים זאת היום, לכבד את שלמותה של הסביבה. פירושו לא ללכת אחר אלילי הזמן – ולכל זמן אלילים משלו. פירושו להיות ישר בעסקים, לעשות צדק, להתייחס למועסקים כיאות, ולחלוק עם אחרים את ברכותיך (בימים ההם: חלקים מן היבול). להיות קדוש פירושו לא לשנוא אנשים, לא לנקום ולא לנטור. אם מישהו עשה לכם רע, אל תשנאו אותו. הוכיחו אותו על מעשיו. תנו לו להבין מה עשה ואיך פגע בכם, תנו לו הזדמנות להתנצל ולתקן, ואז סלחו לו.

ומעל לכול, "קדושים תהיו" פירושו "שמרו על האומץ להיות שונים". המילה "קדוש" בעברית פירושה, ביסודו, "נבדל". "קְדָשִׁים תִּהְיוּ, כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" הוא משפט נוגד-אינטואיציה. בכל הספרות הדתית העולמית מעטים הם המשפטים המנוגדים כמוהו לאינטואיציה הטבעית. איך אפשר להיות כאלוהים? הוא מוחלט, אנחנו סופיים. הוא נצחי, אנחנו בני תמותה. הוא עצום מן היקום, אנחנו רק גרגיר על פני כוכב לכת זעיר. ובכל זאת, אומרת התורה, מבחינה אחת אנחנו יכולים להיות דומים לו.

אלוהים נמצא בעולם אבל איננו של העולם. וכך גם אנחנו נקראים לחיות בעולם אך לא להיות שלו. איננו סוגדים לטבע. איננו משתעבדים לאופנה. איננו מתנהגים כמו כולם רק מפני שכולם ככה. איננו הולכים בתלם. אנחנו רוקדים לניגון משלנו. איננו חיים בהווה. אנחנו זוכרים את העבר של עמנו ועוזרים

לבנות את עתידו. לא במקרה נקראים הנישואים "קידושין", כי להתחתן פירושו להיות נאמן לאדם אחד אחר, כמו שאלוהים התחייב לשמור לנו אמונים גם בזמנים קשים ואנו התחייבנו כך כלפיו.

להיות קדוש משמעו להעיד על שכינתו של אלוהים בחיינו ובחיי עמנו. יהודי הוא מי שמעיד בקיומו על האחד שמעבר לו. להיות יהודי משמעו להיות מתוך מודעות לשכינה האלוהית שבקרבנו: לנוכחותו של האל שאיננו רואים, אבל אנו יכולים להרגיש את כוחו שבתוכנו – הכוח הדוחף אותנו להיות אמיצים, ישרים ונדיבים יותר. זו מהותן של המצוות ביהדות: להזכיר לנו את נוכחותו של האלוהי.

לכל אדם על פני האדמה יש אתניות. אבל רק עם אחד שאף תמיד, כעם, להיות קדוש. וזו בעיניי התשובה לשאלה מהו להיות יהודי.

1. Benjamin Disraeli, *Lord George Bentinck: A Political Biography* (1852), p. 331.

2. Andrew Marr, *The Observer*, Sunday May 14, 2000.